

Tekmeria

Vol 19 (2025)

γεγενῆσθαι. μνηύεται οὖν ἀπὸ μετοίκων τέ τιων καὶ ἀκο-
 λούθων περὶ μὲν τῶν Ἑρμῶν οὐδέν, ἄλλων δὲ ἀγαλμάτων
 περικοπαί τινες πρότερον ὑπὸ νεωτέρων μετὰ παιδιᾶς καὶ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ · ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
 οἴνου γεγενημέναι τὸμας ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιοτήτως ποιεῖται ἐν
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION · INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF GREEK AND ROMAN ANTIQUITY
 οἰκίαις ἐφ' ἑρβείῃ ἐπιτηριῶντο. καὶ
 αὐτὰ ὑπολαμβάνοντες οἱ μάλιστα τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἀχθόμενοι
 ἐμποδῶν ὄντι σφίσι μὴ αὐτοῖς τοῦ δήμου βεβαίως προεστάναι,
 καὶ νομισαυτες, εἰ αὐτὸν ἐξελάσειαν, πρῶτοι ἂν εἶναι, ἐμεγά-
 λυνον καὶ ἐβόων· τί ἐπὶ δήμῳ καταλύσει τά τε μυστικὰ καὶ
 ἢ τῶν Ἑρμῶν περικοπή γένηται καὶ οὐδὲ εἴη αὐτῶν ὅτι οὐ
 μετ' ἐκείνου ἐπράχθη, ἐπιλέγοντες τεκμήρια τὴν ἄλλην αὐτοῦ
Τεκμήρια
 ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν. ὁ δ' ἐν τε
ΣΥΜΒΟΛΑΙΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΥ
 τῷ παρόντι πρὸς ΚΟΣΜΟΥ · CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE GREEK
AND ROMAN WORLD · CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU
 πρὶν ἐκπλεῖν κρῖνον MONDE GREC ET ROMAIN · BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN WELT · CONTRIBUTI
 γὰρ καὶ τὰ τῆς παρὰ κείνου ἐπιτηριᾶς, καὶ εἰ μὲν τούτων
PER LA STORIA DEL MONDO GRECO E ROMANO
 τι εἴργαστο, δίκην δοῦναι, εἰ δ' ἀπολυθείη, ἄρχειν. καὶ
 ἐπεμαρτύρητο μὴ ἀπόντος περὶ αὐτοῦ διαβολὰς ἀποδέχεσθαι,
 ἀλλ' ἤδη ἀποκτείνειν, εἰ ἀδίκος καὶ ὅτι σωφρονέστερον εἴη
 μὴ μετὰ τοιαύτης αἰτίας, πρὶν διαγνώσι, πέμπειν αὐτὸν ἐπὶ
 τοσοῦτ' στρατεύματι. οἱ δ' ἐχθροὶ δεδιότες τό τε στράτευμα
 μὴ εὖνον ἐχρη, ἦν ἤδη ἀγωνίζηται, ὅ τε δήμος μὴ μαλα-
 κίζηται θεραπεύων ὅτι δι' ἐκείνου οἱ τ' Ἀργεῖοι ξυνεστράτευον
 καὶ τῶν Μαντινέων τινές, ἀπέτρεπον καὶ ἀπέσπευδον, ἄλλους
 ῥήτορας ἐνιέντες οἱ ἔλεγον νῦν μὲν πλεῖν αὐτὸν καὶ μὴ
 κατασχεῖν τὴν ἀναγωγὴν, ἐλθόντα δὲ κρίνεσθαι ἐν ἡμέραις
 ῥηταῖς, βουλόμενοι ἐκ μελζονος διαβολῆς, ἦν ἐμελλον ῥῆον
 αὐτοῦ ἀπόντος ποριεῖν, μετάπεμπτον κομισθέντα αὐτὸν ἀγω-
 νίσασθαι. καὶ ἔδοξε πλεῖν τὸν Ἀλκιβιάδην.
 Μετὰ δὲ ταῦτα θέρους μεσοῦντος ἤδη ἢ ἀναγωγὴ ἐγίνετο

Θησαυρός Σκουριές Χαλκιδικῆς/2012

Αλέξης Ντονάς

doi: [10.12681/tekmeria.42132](https://doi.org/10.12681/tekmeria.42132)

Copyright © 2025, Αλέξης Ντονάς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Ντονάς Α. (2025). Θησαυρός Σκουριές Χαλκιδικῆς/2012. *Tekmeria*, 19, 49–77.
<https://doi.org/10.12681/tekmeria.42132>

ΑΛΕΞΗΣ ΝΤΟΝΑΣ

Θησαυρός Σκουριές Χαλκιδικής/2012

Η αρχαιολογική θέση «Σκουριές»¹ εντοπίζεται στον ορεινό όγκο του Κακάβου στη βορειοανατολική Χαλκιδική. Η ανασκαφική έρευνα ξεκίνησε το 2012 και ολοκληρώθηκε το 2013, ενώ μικρής χρονικής διάρκειας έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 2014 και 2020.² Σε υψόμετρο περίπου 650μ. ερευνήθηκε μία αρχαία μεταλλευτική θέση κατεργασίας χαλκού που, με βάση τα μέχρι στιγμής δεδομένα, χρονολογείται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.³ (εικ. 1). Σε μία έκταση περίπου δύο στρεμμάτων εντοπίστηκε και ανασκάφηκε μία εγκατάσταση με μεταλλευτικούς κλιβάνους, πασσαλόπηκτες και πρόχειρες λίθινες κατασκευές.

Κατά την έρευνα του δυτικού τομέα της αρχαιολογικής θέσης αποκαλύφθηκε αποσπασματικά σωζόμενη λιθόστρωτη επιφάνεια εργασίας και σε επαφή

1. Η αρχαιολογική θέση «Σκουριές» είχε ήδη εντοπιστεί και επισημανθεί κατά τη δεκαετία του 1970. Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς δόθηκε το τοπωνύμιο «Σκουριές» είναι βέβαιο, ωστόσο, ότι επιλέχθηκε λόγω της μεγάλης συγκέντρωσης υπολειμμάτων καμινείας (σκωριών) στην περιοχή. Στη νεοελληνική γλώσσα το ουσιαστικό «σκουριά» παραπέμπει στην οξειδωση του σιδήρου. Στην αρχαιότητα, όμως, το ουσιαστικό σκωρία σήμαινε το υπόλειμμα από τη διαδικασία της καμινείας. Με τη σειρά του το ουσιαστικό σκωρία προέρχεται από το ουσιαστικό σκῶρ (γεν. σκατός), που σημαίνει το περίττωμα. Αφορμή για τη διενέργεια ανασκαφικής έρευνας στην εν λόγω αρχαιολογική θέση υπήρξε ο σχεδιασμός για σύγχρονη μεταλλευτική δραστηριότητα στην περιοχή.

2. Ευχαριστώ τον Κώστα Παπαστάθη, αρχαιολόγο της ΕΦΑ Χαλκιδικής και Αγίου Όρους και υπεύθυνο της αρχαιολογικής έρευνας στη θέση «Σκουριές», για την παραχώρηση προς έρευνα του ξεταζόμενου υλικού. Επίσης τη Βασιλική Λιάμη, αρχαιολόγο και υπεύθυνη για τη μελέτη της κεραμικής της αρχαιολογικής θέσης των «Σκουριών», για τις παρατηρήσεις της σχετικά με την κεραμική που εντοπίστηκε μαζί με τον «θησαυρό» καθώς και για την επιμέλεια του κειμένου. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Νίκο Ακαμάτη, ερευνητή στο Κέντρο Έρευνας της Αρχαιότητας της Ακαδημίας Αθηνών, για την ανάγνωση του άρθρου και για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του.

3. Για μία πρώτη παρουσίαση των ανασκαφικών δεδομένων, βλ. Παπαστάθης κ.ά. 2014, 605-616· για την ταύτιση ενός από τους μεταλλευτικούς κλιβάνους, βλ. Παπαστάθης, Ντονάς 2021, 471-497.

με αυτήν το θεμέλιο μίας λίθινης επιμήκους κατασκευής, που πιθανότατα σχετίζονται με τη μεταλλευτική διαδικασία (**εικ. 2**).

Η επιφάνεια εργασίας θεωρείται ότι συνδέεται με τη διαδικασία της λειοτριβήσης του μεταλλεύματος, καθώς σε έναν από τους λίθους υπάρχει διαμορφωμένη κοιλότητα προερχόμενη κατά πάσα πιθανότητα από την τριβή του μεταλλεύματος.⁴ Η επιφάνεια αυτή εφάπτεται στα βόρεια με λίθινο θεμέλιο μήκους 5,00μ. και πλάτους 1,00μ., το οποίο ίσως να δεχόταν κάποιου είδους ξύλινο ρείθρο που χρησιμοποιούνταν για τον εμπλουτισμό του μεταλλεύματος. Σε άμεση σχέση με τις κατασκευές αυτές προς τα βόρεια εντοπίστηκε λάκκος (Λ25) σχεδόν κυκλικής κάτοψης και διαμέτρου 2,00μ. (**εικ. 3**) που συνδέεται μέσω ενός μικρού καναλιού με έναν μικρότερο λάκκο στα δυτικά (Λ27).

Εντός των ορίων του λάκκου 25 βρέθηκε, μέσα σε σκληρό χώμα με έντονα ίχνη καύσης, «θησαυρός» 12 χάλκινων νομισμάτων, με τον οποίο θα ασχοληθούμε στη συνέχεια (**εικ. 4-5**). Το γέμισμα του λάκκου ήταν ενιαίο και το μέγιστο βάθος του έφτασε τα 33 εκατοστά. Κατά την έρευνά του εντοπίστηκε αρκετή ποσότητα κεραμικής, δύο τμήματα κεραμίδων στέγης, λίγα δείγματα σκωριών, λίγα τμήματα πήλινων τοιχωμάτων μεταλλευτικών κλιβάνων και ένα τμήμα μεταλλεύματος μεγάλου βάρους. Η κεραμική αποτελείται από αβαφή όστρακα που δεν προσφέρουν επιπλέον στοιχεία ως προς τη χρονολόγηση απόκρυψης του «θησαυρού». Η χρήση του λάκκου είναι προβληματική, ωστόσο θα μπορούσε να σχετιστεί με κάποιο στάδιο της μεταλλευτικής διαδικασίας.

Τα νομίσματα, δύο από τα οποία ήταν κολλημένα μεταξύ τους, ήταν πιθανόν τοποθετημένα στο εσωτερικό δερμάτινου ή υφασμάτινου βαλαντίου, που με το πέρασμα του χρόνου αποσυντέθηκε.

Εκτός από τον «θησαυρό» αυτόν, κατά την ανασκαφική έρευνα της θέσης προέκυψαν ακόμη τρία χάλκινα νομίσματα, τα οποία θα εξεταστούν χωριστά.

4. Το δυτικό τμήμα της αρχαιολογικής θέσης είχε δεχθεί αρκετές επεμβάσεις κατά τη δεκαετία του 1970. Στον χώρο αυτόν είχαν κατασκευαστεί ξύλινοι οικίσκοι με τσιμεντένια θεμέλια που χρησιμοποιούνταν για τη διαμονή του εργατικού προσωπικού που απασχολούνταν στη διεξαγωγή ερευνητικών γεωτρήσεων. Σημειώνεται ότι μεταλλικός αγωγός παροχής νερού διερχόταν ακριβώς πάνω από τη λιθόστρωτη επιφάνεια με κατεύθυνση Β-Ν.

I. Κατάλογος νομισμάτων

Αμφαξίων

Εμ.: Κεφαλή Ηρακλή προς τα δ.

Οπ.: Ρόπαλο προς τα δ. ΑΜΦΑ/ΞΙΩΝ μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς.

1. N4/1 (**εικ. 6**) Πάνω \square , κάτω K και I .

Δ:1,9εκ. Β:3,93γρ. Α:--

Gaebler 1906, 39 αρ.73· Kremydi 2018, 135-136 (series 5, variety 29).

Φολκιννίου

Εμ.: Κεφαλή Ρώμης προς τα δ.

Οπ.: Επιγραφή ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΛΕΥΚΙΟΥ/ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΥ μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς.

Gaebler 1906, 198· Kremydi 218, 168 (series 1, variety 1).

2. N4/4 (**εικ. 7**).

Δ:2,2εκ. Β:9,46γρ. Α:09

3. N4/5 (**εικ. 8**).

Δ:2,2εκ. Β:5,72γρ. Α:09

4. N4/6 (**εικ. 9**).

Δ:2,2εκ. Β:7,43γρ. Α:10

5. N4/7 (**εικ. 10**).

Δ:1,9εκ. Β:7,98γρ. Α:12

Εμ.: Κεφαλή Ρώμης προς τα δ.

Οπ.: Επιγραφή ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΛΕΥΚΙΟΥ/ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΥ μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς.

6. N4/2 (**εικ. 11**). Πάνω K .

Δ:1,9εκ. Β:6,94γρ. Α:01

Gaebler 1906, 200· Kremydi 2018, 168-169 (series 1, variety 3).

Εμ.: Κεφαλή Ρώμης προς τα δ. μέσα σε σιτικό κύκλο.

Οπ.: Επιγραφή ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΛΕΥΚΙΟΥ/ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΥ μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς.

7. N4/3 (**εικ. 12**). Πάνω TK .

Δ:2,1εκ. Β:7,18γρ. Α:07

Gaebler 1906, 201· Kremydi 2018, 169 (series 1, variety 4).

Ποπλιλίου

Εμ.: Κεφαλή Ρώμης προς τα δ.

Οπ.: Επιγραφή ΓΑΙΟΥ ΤΑΜΙΟΥ/ΠΟΠΛΙΛΙΟΥ μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς.

8. N4/8 (εικ. 13).

Δ:1,9εκ. Β:6,64γρ. Α:01

Gaebler 1906, 206· Kremydi 2018, 172 (series 2, variety 8).

Πέλλας

Εμ.: Κεφαλή Ρώμης προς τα δ. μέσα σε στικτό κύκλο.

Οπ.: ΠΕΛΛΗΣ μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς.

9. N4/9 (εικ. 14). Πάνω **ΠΡ** και κάτω **Κ** αντίστοιχα.

Δ:1.8εκ. Β:8,18γρ. Α:09

Gaebler 1935, 95 αρ. 6-7 (για τον τύπο)· SNG ANS 22, 581-583.

10. N4/10 (εικ. 15). Αδιάγνωστα μονογραφήματα πάνω και κάτω.

Δ:2,1εκ. Β:9,41γρ. Α:02

Gaebler 1935, 95 αρ. 6-7 (για τον τύπο)· SNG ANS 22, 581-583.

11. N4/11 (εικ. 16). Πάνω το μονογράφημα **ΑΓ**.

Δ:1,6εκ. Β:6,35γρ. Α:07

Gaebler 1935, 95 αρ. 7· SNG ANS 22, 583.

Αμφίπολης

Εμ.: Κεφαλή Ποσειδώνα προς τα δ.

Οπ.: Ρόπαλο προς τα δ. ΑΜΦΙΠΟ/ΛΙΤΩΝ μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς.

12. N4/12 (εικ. 17). Πάνω **ΝΚ** και κάτω **Σ**.

Δ:2,1εκ. Β:7,31γρ. Α:12

Gaebler 1935, 34 αρ. 26-27 (για τον τύπο)· SNG ANS, 101-102.

II. Ανάλυση του «θησαυρού»

Ο «θησαυρός» αποτελείται αποκλειστικά από χάλκινα νομίσματα και η σύνθεσή του παρουσιάζει ομοιογένεια. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνει μία κοπή της διοικητικοπολιτικής ενότητας των Αμφαξίων, επτά νομίσματα των ταμιών (quaestores) Gaius Publilius και Lucius Fulcinnius και τέσσερα που ανήκουν σε κοπές των πόλεων της Μακεδονίας (τρία Πέλλας και ένα Αμφίπολης).

Τα νομίσματα παρουσιάζουν φθορές που οφείλονται, κατά κύριο λόγο, σε διάβρωση που προήλθε από τις συνθήκες κατάχωσής τους. Μεγαλύτερη φθορά παρουσιάζει το νόμισμα των Αμφαξίων (αρ. κατ. 1), ιδιαίτερα ο εμπροσθότυπός του, και ακολουθούν τα νομίσματα της Πέλλας (αρ. κατ. 9-11). Επίσης, πέντε

νομίσματα του Φολκιννίου παρουσιάζουν εκτεταμένες φθορές με αποκρούσεις στο πέταλο (αρ. κατ. 2-6). Λιγότερες φθορές, και πάλι λόγω διάβρωσης, παρατηρούνται στο νόμισμα του Φολκιννίου με αριθμό καταλόγου 7, καθώς και σε αυτό του Ποπλιλίου (αρ. κατ. 8). Τέλος, το νόμισμα της Αμφίπολης (αρ. κατ. 12) παρουσιάζει τη μικρότερη φθορά από όλα τα υπόλοιπα.

III. Οι κοπές των ταμιών **Gaius Publilius** και **Lucius Fulcinnius**

Η μελέτη των κοπών των ταμιών έχει απασχολήσει αρκετά την έρευνα ήδη από τα τέλη του 19ου αι. Ο Gaebler ασχολήθηκε με τις κοπές αυτές και πρότεινε τη χρονολόγησή τους μετά το 148 π.Χ., δηλαδή μετά την εξέγερση του Ανδρίσκου και τη δημιουργία της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας.⁵ Ο MacKay,⁶ επανερχόμενος στην παλαιότερη χρονολόγηση του Lenormant,⁷ τοποθετεί τις συγκεκριμένες εκδόσεις αμέσως μετά τη μάχη της Πύδνας στο 168-166 π.Χ. και θεωρεί ότι οι δύο quaestores υπήρξαν αξιωματούχοι του Αιμίλιου Παύλου στα δύο περίπου χρόνια της παρουσίας του στον μακεδονικό χώρο. Ο Τουράτσογλου⁸ συμφωνεί με τον MacKay σχετικά με τη χρονολόγηση των κοπών των ταμιών, τις οποίες τοποθετεί ακριβώς μετά τις αυτόνομες κοπές των πόλεων της Αμφίπολης, της Θεσσαλονίκης και της Πέλλας (187-168 π.Χ.). Επίσης, τοποθετεί τις κοπές των τριών πόλεων του τύπου Κεφαλή Ρώμη/Εθνικό μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς, στο ίδιο χρονικό διάστημα με τις αντίστοιχες κοπές των ταμιών.⁹

Πιο πρόσφατα, επαναπροτάθηκε από τον Κουρεμπανά η χρονολόγηση των κοπών αυτών μετά το 148 π.Χ.¹⁰ Με βάση την παραπάνω πρόταση, οι εκδόσεις των ταμιών τοποθετούνται στην αρχή της νομισματοκοπίας μετά τη ρωμαϊκή

5. Gaebler 1902, 156-159 και 1906, 9. Ο Gaebler θεωρεί ότι οι κοπές των δύο ταμιών θα πρέπει να τοποθετηθούν στα πρώτα δύο χρόνια της ίδρυσης της ρωμαϊκής επαρχίας υπό τον Q. Caecilius Metellus (148-146 π.Χ.). Επίσης, σημειώνει ότι πρώτος ο ταμίας Fulcinnius έθεσε σε κυκλοφορία νομίσματα του τύπου Ρώμη/Ονομαστικό και ότι ακολούθησε ο Publilius, του οποίου η νομισματική παραγωγή διευρύνθηκε σε περισσότερους τύπους.

6. Mackay 1968, 5-8.

7. Lenormant 1852, 319-323.

8. Touratsoglou 1987, 55-1993, 17 και 21-2012, 48.

9. Touratsoglou 1987, πίν. 8.19, 9.20, 10.13.

10. Kourempantas 2011, 254.

κατάκτηση, ενώ έπονται χρονικά οι κοπές με τα εθνικά κάθε μίας από τις τρεις πόλεις στον οπισθότυπο (Αμφίπολη, Θεσσαλονίκη, Πέλλα) και την κεφαλή της Ρώμης στον εμπροσθότυπο. Με τον τρόπο αυτόν, όλες οι αυτόνομες κοπές των πόλεων τοποθετούνται μετά το 148 π.Χ.¹¹

Η Κρεμύδη επανέρχεται στη χρονολόγηση των συγκεκριμένων κοπών στα 168/7 π.Χ., κατά τα δύο έτη παραμονής του Αιμίλιου Παύλου στη Μακεδονία μετά τη μάχη της Πύδνας, θεωρώντας λογική την άποψη που είχε εκφράσει ο MacKay.¹²

Με τις κοπές των ταμιών σχετίζεται κοπή με κεφαλή Σειληνού κατενώπιον στον εμπροσθότυπο και την επιγραφή D ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ στον οπισθότυπο. Σύμφωνα με την Κρεμύδη, η σειρά αυτή των νομισμάτων εντοπίζεται συχνά τόσο σε «θησαυρούς», όσο και ως μεμονωμένα ανασκαφικά ευρήματα και θα πρέπει να αποτελούσε μία μεγάλη ποσοτικά κοπή.¹³ Η χρονολόγησή της συνδέεται με αυτές των δύο ταμιών, καθώς έχουν εντοπιστεί αρκετά παραδείγματα επικοπών.¹⁴ Μία επικοπή του τύπου αυτού σε νόμισμα Φιλίππου Ε΄ (Ήλιος/Κεραυνός) ενισχύει μία πρώιμη χρονολόγηση στα 167 π.Χ., καθώς αν πραγματοποιήθηκε στα 142-141 π.Χ. υπάρχει μεγάλη χρονολογική διαφορά μεταξύ των δύο τύπων.¹⁵ Επίσης, η επικοπή σε νομίσματα του τύπου Ρώμη/όνομα πόλης (Αμφίπολης και Πέλλας) δηλώνει ότι έπεται των κοπών αυτών.¹⁶ Τέλος, μία επικοπή Θεσσαλονίκης (Αθηνά/Άλογο) σε κοπή Σειληνός/Εθνικό

11. Kouremenos 2011, 251 κ.ε. Την ακολουθία του Κουρεμπανά (διοικητικοπολιτικές κοπές – κοπές ταμιών – κοπές των πόλεων της Αμφίπολης, Πέλλας και Θεσσαλονίκης) υποστηρίζουν και οι Kremydi 2011, 176, Picard 2010, 179 και Ακαμάτης 2018, 576-577.

12. Kremydi 2018, 282-285, με εκτενή αναφορά στο ιστορικό, γεωγραφικό και χρονολογικό πλαίσιο στο οποίο θα πρέπει να τοποθετηθούν οι κοπές αυτές.

13. Kremydi 2018, 178-182, όπου παρατίθεται σχετικός κατάλογος των νομισμάτων του συγκεκριμένου τύπου.

14. Για επικοπές του τύπου Σειληνός/Εθνικό σε κοπές των Φολκινίου και Ποπλίου, καθώς και σε κοπές πόλεων του τύπου Ρώμη/Όνομα πόλης, βλ. Kremydi 2024, 343-344 και 348-351 (αρ. κατ. 3-7). Για μία επικοπή του τύπου Σειληνός/Εθνικό σε κοπή Ρώμης/Φολκινίου, βλ. Τουράτσογλου 1993, 75 (πίνακας επικεκομμένων τύπων).

15. Γκατζόλης 2010, 236, Παλατιανό 117· Kremydi 2018, 181 αρ. 314.

16. Kremydi 2024, 344.

στον «θησαυρό» Gradishte, Veles/2012 δείχνει πιθανόν μία συνέχεια στη νομισματοκοπία, με τις κοπές των πόλεων να ακολουθούν αυτή του Σειληνού.¹⁷

Ο «θησαυρός Σκουριές Χαλκιδικής/2012» συγκαταλέγεται σε αυτούς με τα περισσότερα νομίσματα των δύο ταμιών, καθώς αριθμεί έξι νομίσματα του Fulcinnius και ένα του Publilius. Επίσης, είναι ο πρώτος δημοσιευμένος «θησαυρός» που περιλαμβάνει κοπή του ταμία L. Fulcinnius.¹⁸ Οι κοπές φέρουν στο σύνολό τους στον εμπροσθότυπο κεφαλή Ρώμης προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο δίστιχη (Publilius) ή τρίστιχη (Fulcinnius) επιγραφή μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς.

Η κοπή του Publilius με τον τύπο κεφαλή Ρώμης/επιγραφή (N4/8) έχει εντοπιστεί σε έναν ακόμη «θησαυρό»,¹⁹ ενώ στους υπόλοιπους συναντάται ως επί το πλείστον ο τύπος Αθηνά/Αγελάδα²⁰ (Βοττιαίας)²¹ και, σπανιότερα, αυτός με Διόνυσο/Αίγα (Αμφαξίων) (εικ. 18).²² Η κοπή Αθηνά/Αγελάδα²³ του Publilius εμφανίζεται συνολικά σε εννέα «θησαυρούς» από τον χώρο της Μακεδονίας.²⁴ Σε δύο από αυτούς εντοπίζεται μαζί με νομίσματα Μακεδόνων βασιλέων και

17. Seldarov 2012, 22-23· Kremydi 2018, 344.

18. Σύμφωνα με τους ήδη δημοσιευμένους «θησαυρούς», όπως παρατίθενται παρακάτω στο κείμενο.

19. Laskarevo, Sandanski, Blagoevgard – CH 10.188. Για τον «θησαυρό» η Kremydi 2018, 358-359, προτείνει μία χρονολόγηση απόκρυψης στον 1ο ή 2ο αι. π.Χ.

20. Για τον τύπο, βλ. Gaebler 1906, 209-210· Kremydi 2018, 174-177.

21. Οι θησαυροί είναι οι εξής: Kremydi 2018, 364-365 αρ. 20: Μικρόπολη Δράμας/1962 (δύο παραδείγματα)· 353 αρ. 15: Μικρόπολη Δράμας/1966 (ένα παράδειγμα)· 363 αρ. 21: Φλώρινα/1934 (δύο παραδείγματα)· 351-352 αρ. 12: Φίλιπποι (περίχωρα)/περ.1965 (δύο παραδείγματα)· 353 αρ. 16: Πέτρες Φλώρινας/1997 (ένα παράδειγμα)· 356-357 αρ. 33: Πολύγυρος Χαλκιδικής/1996 (τρία παραδείγματα)· 355 αρ. 20: Ριζάρι Έδεσσας/1971 (ένα παράδειγμα)· 354-355 αρ. 19: Gradishte FYROM/2012 (δύο παραδείγματα) και Ακαμάτης 2018, 563 αρ. 2-3: Πέλλα/1996 (δύο παραδείγματα).

22. Kremydi 2018, 354 αρ. 18: Μακρύγιαλος/2000 (ένα παράδειγμα) και 358-359 αρ. 38: Laskarevo, Sandanski, Blagoevgard (ένα παράδειγμα).

23. Gaebler 1935, πίν. 12, 21.

24. Τουράτσογλου 1993, 51-53· Kremydi 2018, 351-352 αρ. 12: Φίλιπποι (περίχωρα)/περ.1965· 364-365 αρ. 20: Μικρόπολις Δράμας/1962· 355 αρ. 20: Ριζάρι Έδεσσας/1971· 353 αρ. 15: Μικρόπολις Δράμας/1966· 363 αρ. 21: Φλώρινα/1934· Γκατζόλης 2010, 570· Kremydi 2018, 352 αρ.14: Λητή/1997.

κοπές των πόλεων,²⁵ ενώ στους υπόλοιπους με κοπές των πόλεων, του έθνους των Μακεδόνων και των διοικητικοπολιτικών ενοτήτων.²⁶ Η συγκεκριμένη κοπή συνυπάρχει με κοπή Ποσειδώνα/Ρόπαλο της Αμφίπολης σε όλους τους παραπάνω «θησαυρούς». Ο «θησαυρός» Μικρόπολις Δράμας/1966 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς μαζί με την κοπή του ταμιά και αυτήν της Αμφίπολης εμφανίζεται και κοπή Αμφαξίων του τύπου Ηρακλής/Ρόπαλο και ως προς τη σύνθεση μοιάζει με τον υπό εξέταση «θησαυρό». Στον «θησαυρό» «Νότια Μακεδονία/1980 ή νωρίτερα», εμφανίζεται μία κοπή Publilius μαζί με μία Αμφαξίτιδος του τύπου Ηρακλής/Ρόπαλο. Ο «θησαυρός» είναι αδημοσίευτος και η φύλαξή του άγνωστη, επομένως δεν υπάρχει μία ολοκληρωμένη εικόνα του συνόλου των νομισμάτων από τα οποία απαρτίζεται.²⁷ Επιπλέον, ο «θησαυρός» εννέα χαλκών κοπών από τις Πέτρες Φλώρινας/1997 παρουσιάζει παρόμοια σύνθεση, καθώς περιλαμβάνει εκτός από κοπή Publilius (Αθηνά/Αγελάδα), κοπή Αμφίπολης (Ποσειδώνας/Ρόπαλο), κοπή Πέλλας (Αθηνά/Αγελάδα), κοπή Θεσσαλονίκης (Διόνυσος/Αίγα), κοπή Βοττεατών (Αθηνά/Αγελάδα), καθώς και κοπή Μακεδόνων (Ηρακλής/Άλογο).²⁸ Τέλος, στον «θησαυρό» Lleshan/1988 η κοπή του Publilius (Αθηνά/Αγελάδα) εντοπίζεται μαζί με κοπή Αμφιπολιτών (Ποσειδώνας/Ρόπαλο),²⁹ ωστόσο η απόκρυψή του χρονολογείται στους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους.³⁰

Με βάση την εμφάνιση των κοπών των ταμιών σε «θησαυρούς», μπορούν να εξαχθούν τα παρακάτω συμπεράσματα:

(Α) Οι κοπές των ταμιών είναι σχετικά σπάνιες σε «θησαυρούς». Κοπές του ταμιά Fulcinnius δεν απαντούν σε «θησαυρούς» εκτός από το παράδειγμα του υπό εξέταση συνόλου. Οι τύποι του ταμιά Publilius εμφανίζονται ως εξής: Κεφαλή Ρώμης/επιγραφή (ένα παράδειγμα)· Αθηνά/Αγελάδα (έντεκα παραδείγματα)·

25. Τουράτσογλου 1993, 51-52· Kremydi 2018, 351-352 αρ. 12: Φίλιπποι (περίχωρα)/περ.1965· 364-365 αρ. 20: Μικρόπολις Δράμας/1962· Γκατζόλης 2010, 570· Kremydi 2018, 352 αρ. 14: Λητή/1997.

26. Τουράτσογλου 1993, 52-53· Kremydi 2018, 355 αρ. 20: Ριζάρι Έδεσσας/1971· 353 αρ. 15: Μικρόπολις Δράμας/1966· 363 αρ. 21: Φλώρινα/1934.

27. Γκατζόλης 2010, 578 αρ. Γ4.2.

28. Αδάμ-Βελένη 2000, 131-132, που προτείνει μία χρονολογία απόκρυψης του θησαυρού με βάση την κοπή του Ποπλιλίου μετά το 148 π.Χ.

29. Gjongecaj 2007, 118.

30. Gjongecaj 2007, 101.

Διόνυσος/Αίγα (ένα παράδειγμα). Συμπερασματικά, επικρατούν οι κοπές του νομισματοκοπέιου της Πέλλας (Βοττιαίας) και ακολουθούν αυτές της Αμφίπολης (Αμφαξίων) και του τύπου Ρώμη/επιγραφή.

(B) Σε ό,τι αφορά τη γεωγραφική διασπορά των «θησαυρών»:³¹ στην πρώτη μερίδα εντάσσονται τέσσερις «θησαυροί»³² στη δεύτερη μερίδα δύο «θησαυροί»³³ στην τρίτη μερίδα δύο «θησαυροί»³⁴ στην τέταρτη μερίδα τρεις «θησαυροί».³⁵

Η παρουσία των κοπών των ταμιών σε ανασκαφικά σύνολα είναι επίσης περιορισμένη (**εικ. 19**). Ακολουθεί ένας ενδεικτικός κατάλογος με εμφανίσεις των συγκεκριμένων κοπών σε ανασκαφικά σύνολα.

Τόπος εύρεσης	Εμπροσθότυπος	Οπισθότυπος
Αιανή ³⁶	Κεφαλή Ρώμης	ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΛΕΥΚΙΟΥ/ ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΥ
Λητή ³⁷	Κεφαλή Ρώμης	ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΛΕΥΚΙΟΥ/ ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΥ
Ολυμπιάδα (Μαυρόλακκας) ³⁸	Κεφαλή Ρώμης	ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΛΕΥΚΙΟΥ/ ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΥ
Σίβηρη Χαλκιδικής ³⁹	Κεφαλή Ρώμης	ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΛΕΥΚΙΟΥ/ ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΥ
Κόρινθος ⁴⁰	Κεφαλή Ρώμης	ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΓΑΙΟΥ/ΠΟ- ΠΛΙΛΙΟΥ

31. Σχετικά με τη διαίρεση του μακεδονικού βασιλείου σε μερίδες πριν και μετά το 168 π.Χ., βλ. Kremydi 2021, 86-88.

32. Φίλιπποι (περίχωρα)/περίπου 1965· Μικρόπολη Δράμας/1962· Μικρόπολη Δράμας/1966· Laskarevo, Sandanski.

33. Πολύγυρος Χαλκιδικής/1996· Σκουριές Χαλκιδικής/2012.

34. Πέλλα/1996· Μακρύγιαλος/2000.

35. Ριζάρι Έδεσσας/1971· Πέτρες Φλώρινας/1997· Φλώρινα/1934.

36. Μπουλακάκης 2000, αρ. 84.

37. Γκατζόλης 2010, 206.

38. Γκατζόλης 2010, 498.

39. Τσιγαρίδα, Βασιλείου 2008, 428.

40. Romano 1994, 61 και 98 (αρ. 133).

Τόπος εύρεσης	Εμπροσθότυπος	Οπισθότυπος
Μακρύγιαλος ⁴¹	Κεφαλή Αθηνάς	Αγελάδα – ΓΑΙΟΥ/ΤΑΜΙΟΥ κάτω $\overline{\text{B}}$
Παλατιανό (Ίωρον); ⁴²	Κεφαλή Αθηνάς	Αγελάδα – ΓΑΙΟΥ/ΤΑΜΙΟΥ κάτω $\overline{\text{B}}$
Καλαμωτό (Καλίνδοια) ⁴³	Κεφαλή Αθηνάς	Αγελάδα – ΓΑΙΟΥ/ΤΑΜΙΟΥ κάτω $\overline{\text{B}}$
Πέλλα ⁴⁴	Κεφαλή Αθηνάς	Αγελάδα – ΓΑΙΟΥ/ΤΑΜΙΟΥ κάτω $\overline{\text{B}}$
Πέλλα ⁴⁵	Κεφαλή Αθηνάς	Αγελάδα – ΓΑΙΟΥ/ΤΑΜΙΟΥ κάτω $\overline{\text{B}}$
Πέλλα ⁴⁶ (6)	Κεφαλή Αθηνάς	Αγελάδα – ΓΑΙΟΥ/ΤΑΜΙΟΥ κάτω $\overline{\text{B}}$
Βεργίνα ⁴⁷	Κεφαλή Αθηνάς	Αγελάδα – ΓΑΙΟΥ/ΤΑΜΙΟΥ κάτω $\overline{\text{B}}$
Δίον ⁴⁸ (3)	Κεφαλή Αθηνάς	Αγελάδα – ΓΑΙΟΥ/ΤΑΜΙΟΥ
Πέλλα ⁴⁹	Κεφαλή Διονύσου	Αίγα – ΤΑΜΙΟΥ/ΓΑΙΟΥ/ΠΙΟΠΛΙΛΙΟΥ κάτω $\overline{\text{A}}$
Μακρύγιαλος ⁵⁰	Κεφαλή Διονύσου	Αίγα – ΤΑΜΙΟΥ/ΓΑΙΟΥ/ΠΙΟΠΛΙΛΙΟΥ κάτω $\overline{\text{A}}$
Δίον ⁵¹	Κεφαλή Δία ή Ποσειδώνα	Τρίποδας – ΓΑΙΟΥ

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα διαπιστώνεται ότι τα νομίσματα του Φολκιννίου (Ρώμη - ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΛΕΥΚΙΟΥ/ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΥ) εμφανίζονται σπάνια σε ανασκαφικά σύνολα. Η γεωγραφική διασπορά τους είναι

41. Γκατζόλης 2010, 86-87.

42. Γκατζόλης 2010, 237.

43. Γκατζόλης 2010, 260.

44. Γκατζόλης 2010, τόμ. Β΄ 235.

45. Γκατζόλης 2010, τόμ. Β΄ 235.

46. Akamatis 2016, 188.

47. Ντονάς 2008, 52.

48. Παυλοπούλου 2018, 143-144.

49. Γκατζόλης 2010, τόμ. Β΄ 235.

50. Γκατζόλης 2010, 86-87.

51. Παυλοπούλου 2018, 144.

αρκετά μεγάλη και εντός των ορίων του αρχαίου μακεδονικού βασιλείου. Τρία από τα νομίσματα προέρχονται από την περιοχή της δεύτερης μερίδας (Λητή, Ολυμπιάδα και Σίβηρη) και ένα από την τέταρτη μερίδα (Αιανή).

Τα νομίσματα του Ποπλιλίου εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα. Ο νομισματικός τύπος που κυριαρχεί είναι αυτός με κεφαλή Αθηνάς/Αγελάδα του νομισματοκοπείου της Πέλλας (Βοττιαία) με 15 παραδείγματα, ακολουθεί ο τύπος κεφαλή Διονύσου/Αίγα του νομισματοκοπείου της Αμφίπολης με δύο παραδείγματα και, τέλος, οι τύποι κεφαλή Ρώμης - ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΓΑΙΟΥ/ΠΟΠΛΙΛΙΟΥ και κεφαλή Δία ή Ποσειδώνα/Τρίποδας, από ένα παράδειγμα ο καθένας. Δύο νομίσματα έχουν εντοπιστεί στη δεύτερη μερίδα (Καλαμωτό / Καλίνδοια και Παλατιανό), ενώ 16 νομίσματα προέρχονται από την τρίτη μερίδα, εννέα από τα οποία προέρχονται από την Πέλλα (οκτώ ανήκουν στον τύπο κεφαλή Αθηνάς/Αγελάδα και ένα στον τύπο κεφαλή Διονύσου/Αίγα). Το παράδειγμα της Κορίνθου αποτελεί και το μοναδικό του τύπου κεφαλή Ρώμης-ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ/ΤΑΜΙΟΥΓΑΙΟΥ/ΠΟΠΛΙΛΙΟΥ και είναι το πιο απομακρυσμένο γεωγραφικά σε σχέση με τα υπόλοιπα.

Συμπερασματικά, η κυκλοφορία των νομισμάτων των ταμιών φαίνεται να περιορίζεται στα όρια της Μακεδονίας, με το παράδειγμα της Κορίνθου να αποτελεί εξαίρεση και απόδειξη της γεωγραφικής διασποράς των νομισμάτων στην αρχαιότητα. Οι κοπές του Φολκιννίου περιορίζονται στη δεύτερη και τέταρτη μερίδα, ενώ αυτές του Ποπλιλίου στη δεύτερη και, κυρίως, στην τρίτη μερίδα. Ωστόσο, το ποσοτικό δείγμα είναι αρκετά μικρό και αποτελεί στοιχείο της περιορισμένης κοπής των εκδόσεων των ταμιών, καθώς και της περιορισμένης διάρκειας της κυκλοφορίας τους.

Ως προς τα εικονογραφικά τους στοιχεία, στα 10 από τα 12 νομίσματα, ως εμπροσθότυπος έχει χρησιμοποιηθεί η κεφαλή της θεάς Ρώμης προς τα δεξιά να φορά φτερωτό κράνος (κοπές quaestores και κοπές της Πέλλας). Επίσης, σε όλα τα νομίσματα του «θησαυρού», στον οπισθότυπο εικονίζεται στεφάνι βελανιδιάς, μέσα στο οποίο επιγράφεται η υπεύθυνη αρχή κοπής τους.

Σχετικά με την επιλογή απεικόνισης της κεφαλής της Ρώμης σε νομίσματα που κόπηκαν με σκοπό την κυκλοφορία τους εντός των ορίων της Μακεδονίας, θα μπορούσαν να σημειωθούν τα παρακάτω. Η λατρεία της Ρώμης στον μακεδονικό χώρο πιθανόν εισάγεται μετά το 168 π.Χ.,⁵² δηλαδή μετά την ήττα

52. Βλ. Kremydi-Sicilianou 2005, 97 σημ. 19-20. Σημειώνεται ότι ένα στοιχείο που χρησιμοποιείται από την έρευνα για τη συγκεκριμένη λατρεία, είναι η νομισματική

του Περσέα στην Πύδνα και διατηρείται έως και τον 2ο αι. μ.Χ. Για τη λατρεία της υπάρχουν διάσπαρτα επιγραφικά στοιχεία από την περιοχή της δυτικής Μακεδονίας, από τη Θεσσαλονίκη και τα αρχαία Καλίνδοια.⁵³ Ωστόσο, δεν είναι γνωστό αν στην εικονογραφία των νομισμάτων απεικονίζεται η θεοποιημένη Ρώμη ή η προσωποποίησή της για λόγους προπαγάνδας και ένδειξης της αλλαγής στην πολιτική κατάσταση στη Μακεδονία. Η επιλογή του θέματος και στις δύο περιπτώσεις σηματοδοτεί την αλλαγή της εξουσίας στην περιοχή.⁵⁴ Η χρήση της κεφαλής της Ρώμης στον εμπροσθότυπο των πρώτων δηναρίων μετά το 211 π.Χ. και για περίπου 75 χρόνια, αποτελεί ίσως και τον λόγο που επιλέχθηκε το συγκεκριμένο θέμα για τον εμπροσθότυπο.⁵⁵ Όπως και στην περίπτωση των δηναρίων, που σηματοδότησαν την έναρξη μίας καινούριας περιόδου στη ρωμαϊκή νομισματοκοπία, έτσι και στην περίπτωση των υπό εξέταση νομισμάτων των ταμιών, ο συγκεκριμένος τύπος εμπροσθότυπου πιθανότατα εξυπηρετούσε τον ίδιο σκοπό. Επιπλέον, θα μπορούσε να επισημανθεί το γεγονός ότι η κεφαλή της Ρώμης με το κράνος παραπέμπει σε αυτήν της κεφαλής του Περσέα, όπως απεικονιζόταν στα νομίσματα του τελευταίου Μακεδόνα βασιλιά. Επομένως, ίσως θα πρέπει να αναζητηθεί μία διττή ερμηνεία στην επιλογή της απεικόνισης της κεφαλής της Ρώμης. Από τη μία πλευρά, η σηματοδότηση μίας καινούριας πολιτικής κατάστασης στην περιοχή της Μακεδονίας με την επικράτηση των Ρωμαίων και από την άλλη, η ύπαρξη μίας συνέχειας στην τοπική νομισματοκοπία. Σε κάθε περίπτωση, δεν μπορεί να γίνει αντιληπτός ο τρόπος που οι γηγενείς κάτοικοι της Μακεδονίας θα εκλάμβαναν την αποτυπωμένη εικόνα του εμπροσθότυπου. Περισσότερες πληροφορίες θα μπορούσαν ενδεχομένως να αντληθούν από τον οπισθότυπο.

Ο οπισθότυπος παρέχει περισσότερες πληροφορίες για την αρχή κοπής και κατά επέκταση του συμβολισμού των συγκεκριμένων νομισμάτων. Αρχικά,

απεικόνιση της θεάς στα νομίσματα των αυτόνομων κοπών των τριών πόλεων της Μακεδονίας, καθώς και των δύο ταμιών. Η χρονολόγηση, λοιπόν, των κοπών αυτών αλλάζει και τη χρονολόγηση της εισαγωγής της λατρείας της θεοποιημένης Ρώμης στο μακεδονικό χώρο.

53. Βλ. Kremydi-Sicilianou 2005, 97 σημ. 19-20, με τις σχετικές παραπομπές στο επιγραφικό υλικό.

54. Για την επιλογή της κεφαλής της Ρώμης να φορά το κράνος του Περσέα και το συμβολικό της χαρακτήρα, βλ. MacKay 1968, 10· Kremydi 2018, 282.

55. Norena 2011, 252.

παρατηρείται η χρήση της ελληνικής γλώσσας για τον ορισμό της αρχής κοπής, αν και τα ονόματα που αναγράφονται είναι ρωμαϊκά (ΓΑΙΟΣ ΠΟΠΛΙΛΙΟΣ και ΛΕΥΚΙΟΣ ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΣ). Οι κοπές του Φολκιννίου και ορισμένες του Ποπλιλίου φέρουν το εθνικό ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ,⁵⁶ δηλώνοντας με τον τρόπο αυτόν, όπως και οι προγενέστερες κοπές των διοικητικοπολιτικών ενοτήτων, ότι πρόκειται για κοπές του Κοινού των Μακεδόνων. Η αναγραφή του εθνικού αποτελεί μία σαφή επιλογή συνέχειας και όχι διακοπής της προτέρας κατάστασης. Επίσης, εκτός από τα ονόματα των Ρωμαίων αξιωματούχων, ορίζεται και ο τίτλος τους ως ταμιών (quaestores). Το σύνολο των αναγραφόμενων στοιχείων τοποθετείται μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς, εικονογραφικό στοιχείο που επίσης χρησιμοποιείται σε προγενέστερες κοπές των διοικητικοπολιτικών ενοτήτων, καθώς και των τελευταίων Μακεδόνων βασιλέων.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να σημειωθεί ότι οι συγκεκριμένες κοπές δηλώνουν τη μετάβαση σε μία καινούρια πολιτική κατάσταση στη Μακεδονία. Ωστόσο, η χρήση της ελληνικής γλώσσας, καθώς και η αναγραφή του εθνικού «Μακεδόνων», δηλώνουν ότι από πλευράς ρωμαϊκής αρχής υπήρχε η διάθεση να μην υπάρξει πλήρης εκρωμαϊσμός στη νομισματοκοπία. Η διάθεση αυτή των Ρωμαίων δηλώνεται με σαφήνεια και στο διάγγελμα του Αιμίλιου Παύλου στην Αμφίπολη το 167 π.Χ., με το οποίο ανακοίνωσε στις αντιπροσωπείες των Μακεδόνων τις αποφάσεις της ρωμαϊκής Συγκλήτου.⁵⁷

IV. Κοπές Αμφίπολης, Θεσσαλονίκης και Πέλλας

Η χρονολόγηση των κοπών της Αμφίπολης, της Πέλλας και της Θεσσαλονίκης είναι επίσης προβληματική. Ο Gaebler τοποθετεί τις κοπές αυτές στο ευρύ χρονικό διάστημα 187-31 π.Χ., θεωρώντας ότι πρόκειται για τμήμα της ευρύτερης οικονομικής μεταρρύθμισης που προώθησε ο Φίλιππος Ε΄ μετά τη συνθήκη της Απάμειας.⁵⁸ Ο Τουράτσογλου περιόρισε το χρονικό διάστημα ανάμεσα στο 187 και 168 π.Χ. με βάση τη μαρτυρία των «θησαυρών» και τη μελέτη των μονογραφημάτων.⁵⁹ Ο Γκατζόλης υποστηρίζει μία χρονολόγηση μετά το 168 π.Χ., αποσυνδέοντας τις κοπές από αυτές των τελευταίων Αντιγονιδών.⁶⁰ Τέλος,

56. Kremydi 2018, 167 και 169.

57. Λίβ. 45.29.4.

58. Gaebler 1935, 33.

59. Touratsoglou 1987, 55.

60. Γκατζόλης 2010, 361-373.

ο Κουρεμπανάς τοποθετεί τα νομίσματα αυτά μετά την ήττα του Ανδρίσκου το 148 π.Χ. και την ίδρυση της ρωμαϊκής επαρχίας.⁶¹

Στον «θησαυρό» περιλαμβάνονται τρία νομίσματα του νομισματοκοπείου της Πέλλας, του τύπου Κεφαλή Ρώμης/ΠΕΛΛΗΣ μέσα σε στεφάνι βελανιδιάς. Η συγκεκριμένη κοπή θεωρείται σπάνια⁶² και τοποθετείται χρονολογικά στις πρώιμες κοπές της πόλης, είτε μετά τη μάχη της Πύδνας (168/7 π.Χ.),⁶³ είτε μετά την ίδρυση της ρωμαϊκής επαρχίας το 148 π.Χ.⁶⁴ και τις κοπές των ταμιών.

Η ταυτόχρονη παρουσία των κοπών των ταμιών και της κοπής της Πέλλας στον «θησαυρό» των Σκουριών αποτελεί μία ένδειξη της παράλληλης κυκλοφορίας τους. Η κοπή της Πέλλας (Ρώμη/ΠΕΛΛΗΣ) αποτελεί την ακριβώς επόμενη κοπή της πόλης, μετά από αυτές των ταμιών, με βάση το σχήμα του Κουρεμπανά.⁶⁵

Η κοπή της Αμφίπολης του τύπου Ποσειδώνας/Ρόπαλο είναι πολύ κοινή και εντοπίζεται πολύ συχνά τόσο ως μεμονωμένο ανασκαφικό εύρημα, όσο και σε «θησαυρούς» στον μακεδονικό χώρο. Η κοπή αυτή αποτελεί μία μεγάλη ποσοτικά έκδοση και περιλαμβάνει νομίσματα με πολλά μονογραφήματα. Ο Κουρεμπανάς την τοποθετεί στις πρώτες κοπές της πόλης, μετά ακριβώς από τον τύπο Κεφαλή Ρώμη/Εθνικό της Αμφίπολης.⁶⁶ Η εύρεση της κοπής της Αμφίπολης μαζί με κοπές ταμιών, καθώς και τις κοπές της Πέλλας στον υπό εξέταση «θησαυρό» φαίνεται να επιβεβαιώνει το παραπάνω σχήμα.

Με βάση τα παραπάνω, οι κοπές των πόλεων (Αμφίπολης, Θεσσαλονίκης, Πέλλας) θα πρέπει να τοποθετηθούν χρονολογικά μετά τις εκδόσεις των ταμιών, με μία ενδεχόμενη χρονολόγηση της έναρξης κυκλοφορίας τους μετά το 167/6 π.Χ.

61. Kourempanas 2011, 251-252.

62. Akamatis 2016, 186-187. Από το σύνολο των 2.047 χάλκινων νομισμάτων από την Πέλλα που εξετάζονται, τα 152 αποτελούν αυτόνομες κοπές της πόλης και έχει εντοπιστεί μόνο ένα παράδειγμα του τύπου Κεφαλή Ρώμης/ΠΕΛΛΗΣ.

63. Για τη χρονολόγηση των κοπών της Πέλλας, Αμφίπολης και Θεσσαλονίκης μετά το 168 π.Χ., βλ. Γκατζόλης 2010, 361-373· Kremydi 2018, 286-289.

64. Guerra, Picard 1999, 200· Κουρεμπανάς 2008, 155-157 και 2009, 251.

65. Kourempanas 2011, 251 και 253.

66. Kourempanas 2011, 251 και 253 σημ. 65.

V. Κοπή Αμφαξίων

Τα μονογραφήματα που χρησιμοποιούνται στο υπό εξέταση νόμισμα το εντάσσουν στην κοπή 29 (πέμπτη σειρά), με βάση τον κατάλογο της Κρεμύδη.⁶⁷ Ωστόσο, το μονογράφημα που βρίσκεται κάτω αριστερά στον οπισθότυπο δεν διακρίνεται και το βάρος του νομίσματος είναι αρκετά μικρό (3,93γρ.) συγκριτικά με τα υπόλοιπα παραδείγματα της συγκεκριμένης κοπής, καθώς και των υπόλοιπων κοπών της σειράς. Με βάση τα παραπάνω, θεωρείται πιθανό το νόμισμα αυτό να αποτελεί μία υποδιαίρεση της παραπάνω κοπής, χωρίς να αποκλειστεί η πιθανότητα το μειωμένο βάρος να οφείλεται στη φθορά του.

Το νόμισμα των Αμφαξίων αποτελεί την πρωιμότερη κοπή του υπό εξέταση «θησαυρού», καθώς εντάσσεται στη νομισματοκοπία των διοικητικοπολιτικών ενοτήτων στο διάστημα ανάμεσα στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Φιλίππου Ε' και λίγο μετά τη ρωμαϊκή επικράτηση το 168 π.Χ.⁶⁸ Στο παραπάνω συμπέρασμα συνηγορεί και το γεγονός ότι το νόμισμα παρουσιάζει την πιο εκτεταμένη φθορά από τα υπόλοιπα. Σύμφωνα με την Κρεμύδη, οι συγκεκριμένες κοπές που αναγράφουν τα εθνικά ΒΟΤΤΕΑΤΩΝ και ΑΜΦΑΞΙΩΝ χρονολογούνται μετά το 168 π.Χ.⁶⁹

VI. Ανασκαφικά νομίσματα εκτός «θησαυρού»

Κατά την ανασκαφική έρευνα της αρχαιολογικής θέσης εντοπίστηκαν ακόμη έξι νομίσματα, εκ των οποίων τα τρία χρονολογούνται στον 2ο αι.⁷⁰ Το σύνολο των νομισμάτων αυτών προέρχεται από επιφανειακά στρώματα και καθαρισμούς και δεν είναι στρωματογραφημένο. Η κατάσταση διατήρησης των νομισμάτων είναι κακή και δεν είναι δυνατή η ακριβής ταύτισή τους. Από αυτά μόνο το N1 αποτελεί κοπή ενός από τους δύο ταμίες.

N1 (εικ. 20) Δ:2,2εκ.

Εμ.: Κεφαλή Ρώμης προς τα δ.

Οπ: [ΜΑΚΕΔ]ΟΝ[ΩΝ.

Κοπή Φολκιννίου ή Ποπλιλίου

67. Kremydi 2018, 135-136.

68. Kremydi 2018, 380-382.

69. Kremydi 2018, 382. Με την Κρεμύδη συμφωνεί και ο Ακαμάτης 2021-2022, 195, τοποθετώντας την απόκρυψη του θησαυρού Πέλλα/2011 ανάμεσα στο 168-148 π.Χ.

70. Πρόκειται για δύο νομίσματα των 20 δραχμών 1986 και 1990, καθώς και ένα των 10 δραχμών (1976-2000).

N6 (εικ. 21) Δ:2,4εκ.

Εμ: Κεφαλή προς τα δ.

Οπ: Αδιάγνωστο. Διακρίνεται το δέσιμο από στεφάνι στα αριστ.

N7 (εικ. 22) Δ:1,4εκ.

Εμ: Αδιάγνωστος.

Οπ: Αδιάγνωστος.

Συμπεράσματα

Με βάση τα διαθέσιμα δεδομένα, δεν είναι δυνατή η ακριβής ταύτιση της χρήσης του λάκκου, μέσα στον οποίο εντοπίστηκε ο «θησαυρός». Η επίχωση από χώμα με έντονα ίχνη καύσης, καθώς και η επικοινωνία του με έναν ακόμη λάκκο μικρότερης διαμέτρου στα δυτικά, που κατά πάσα πιθανότητα αποτελεί μεταλλευτικό κλίβανο, οδηγεί σε συσχέτιση με τη μεταλλευτική διαδικασία. Ερωτήματα, εξάλλου, προκύπτουν για τη διαδικασία απόκρυψης του «θησαυρού», καθώς φαίνεται ότι δεν ήταν σκόπιμη. Το σημείο εντοπισμού του καθώς και το ενιαίο γέμισμα του λάκκου, υποδεικνύουν τυχαία απώλεια του βαλαντίου.

Η απόκρυψη του «θησαυρού» Σκουριές/2012 χρονολογείται –με βάση τις κοπές των ταμιών, καθώς και αυτές των πόλεων– μετά το 168 π.Χ. και, αν ληφθεί υπόψη η φθορά των νομισμάτων που αποδίδεται κυρίως στις συνθήκες κατάχωσής τους, ίσως να τοποθετείται περίπου στο 165 π.Χ. Ως σημείο αναφοράς για την χρονολόγηση αυτή θεωρείται η κοπή της πόλης της Αμφίπολης. Σύμφωνα με τα όσα αναλύθηκαν πιο πάνω, πρωιμότερη είναι η κοπή των Αμφαξίων ακολουθεί η κοπή του Fulcinnius, έπειτα αυτή του Publilius, της Πέλλας και, τέλος, η κοπή της Αμφίπολης. Ο «θησαυρός», αν και μικρός αριθμητικά, έχει ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη της συγκεκριμένης ομάδας νομισμάτων καθώς επιβεβαιώνει την αλληλουχία των κοπών που προτείνεται από την Κρεμύδη –διοικητικοπολιτικές ενότητες, κοπές ταμιών, κοπές με κεφαλή Σειληνού, κοπές πόλεων– και υποδεικνύει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τη συνέχεια της νομισματοκοπίας σε μία ταραχώδη περίοδο για την περιοχή της Μακεδονίας. Επιπρόσθετα, επιβεβαιώνει την αλληλουχία των κοπών που προτείνει ο Κουρεμπανάς –κοπές ταμιών, κοπές στο όνομα των πόλεων με κεφαλή Ρώμης και της κοπής της Αμφίπολης του τύπου Ποσειδώνας/Ρόπαλο–, ωστόσο σε διαφορετικό χρονολογικό πλαίσιο.

Η χρονολόγηση του «θησαυρού» προσφέρει πολύτιμα στοιχεία για τη χρονολόγηση της χρήσης του μεταλλείου χαλκού των Σκουριών. Η δημοσίευση της θέσης, που βρίσκεται σε εξέλιξη, θα συντελέσει στην καλύτερη κατανόηση της παραγωγής χαλκού στη Μακεδονία των ύστερων ελληνιστικών χρόνων.

Αλέξης Ντονάς
Αρχαιολόγος
alexdonas@yahoo.gr

Summary

This article presents a hoard of 12 bronze coins that was discovered during archaeological excavation at the site of “Skouries” in NE Chalcidice. The hoard contains one bronze of the Amphaxians, one of the quaestor Gaius Publilius, six of the quaestor Lucius Fulcinnius, three of the city of Pella and one of Amphipolis. The description of the coins is as follows: no. 1: Head of Herakles r. / Club ΑΜΦΑ-ΞΙΩΝ, all in laurel wreath; nos. 2-7: Head of Rome r. / ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ – ΤΑΜΙΟΥ ΛΕΥΚΙΟΥ – ΦΟΛΚΙΝΝΙΟΥ, all in laurel wreath; no. 8: Head of Rome r. / ΓΑΙΟΥ ΤΑΜΙΟΥ – ΠΟΠΛΙΛΙΟΥ, all in laurel wreath; nos. 9-11: Head of Rome r. / ΠΕΛΛΗΣ in laurel wreath; no. 12: Head of Poseidon r. / ΑΜΦΙΠΟ-ΛΙΤΩΝ in laurel wreath. Three more bronze coins found during the archaeological excavation near the hoard show strong corrosion and cannot be identified.

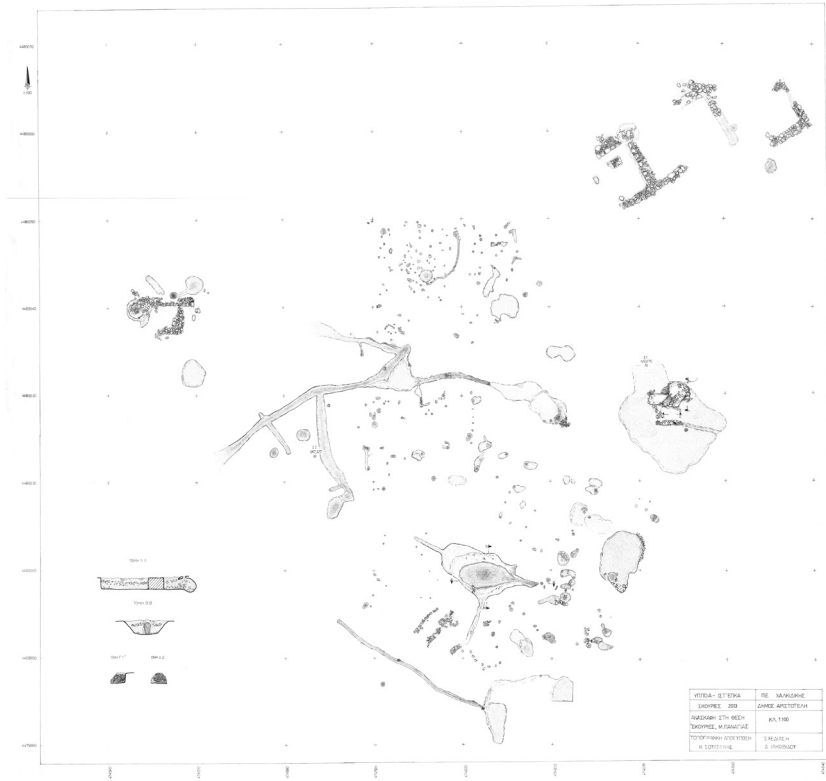
Although small, the hoard from Skouries is of particular importance for the study of the late Hellenistic Macedonian bronzes, since it confirms the sequence of minting as has been proposed in recent scholarship: the coins of the Districts were the first non royal bronzes to be minted in Macedonia under the royal regime, followed by the issues of the Roman quaestors Lucius Fulcinnius and Gaius Publilius minted after the Roman conquest of 168 BC. The bronzes of Amphipolis, Thessalonike and Pella, capitals of the three districts, were produced after those of the quaestors. The material in the hoard illustrates, in the most eloquent way, the continuity of coinage in a turbulent period for the region of Macedonia and, furthermore, it confirms the suggestion of Kourempanas that the civic bronzes with the head of Roma / ethnic and the head of Poseidon / ΑΜΦΙΠΟΛΙΤΩΝ were amongst the earliest civic issues. The concealment of the Skouries/2012 hoard took place certainly after 168 BC. Taking into account the evidence of the wear of the coins, it could have been concealed in c. 165 BC.

Συντομογραφίες - Βιβλιογραφία

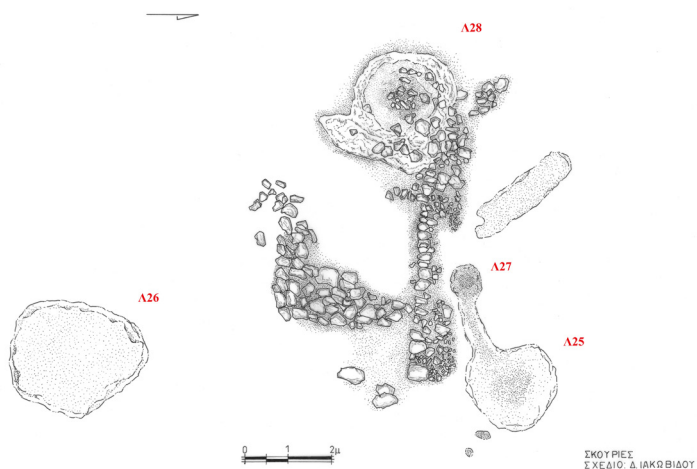
- Αδάμ-Βελένη, Π. 2000. «Νομισματικοί θησαυροί από τις Πέτρες Φλώρινας», στο Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Οβολός 4: Το νόμισμα στο Μακεδονικό χώρο. Πρακτικά Β΄ Επιστημονικής Συνάντησης*. Θεσσαλονίκη, 127-156.
- Ακαμάτης, Ν. 2018. «Ο «θησαυρός» Πέλλα/1996: Συνεισφορά στη μελέτη της νομισματοκοπίας των πόλεων της Πέλλας, της Θεσσαλονίκης και της Αμφίπολης», *ΑΔ 69-70 Α΄ (2014-2015)*, 561-596.
- Ακαμάτης, Ν. 2021. «Ο θησαυρός Πέλλα/2011: Παρατηρήσεις στη νομισματοκοπία των διοικητικο-πολιτικών ενοτήτων της Μακεδονίας του 2ου αιώνα π.Χ.», *Τεκμήρια 16*, 179-208.
- Γκατζόλης, Χ. 2010. *Η κυκλοφορία του χάλκινου νομίσματος στη Μακεδονία (5ος - 1ος αιώνας π.Χ.)* (διατρ., Α.Π.Θ.). 2 τ.
- Κουρεμπανάς, Θ. 2008. «Αναλύσεις μετάλλου των ευρημάτων από το αρχαίο νομισματοκοπείο της Πέλλας», *ΑΕΜΘ 22*, 155-158.
- Μπουλακάκης, Γ. 2000. *Θησαυροί χάλκινων νομισμάτων και επισκόπηση των νομισματικών ευρημάτων στην αρχαία Αιανή* (αδ. μετ. εργ., Α.Π.Θ.).
- Ντονάς, Α. 2008. *Τα νομίσματα του Ιερού της Εύκλειας: Η νομισματική μαρτυρία από την αγορά των Αιγών* (μεταπτ. εργ., Α.Π.Θ.).
- Παπαστάθης, Κ., Ντονάς, Α., Λιάμη, Β., Βαβελίδης, Μ. 2014. «Η αρχαία «μεταλλεία» στις Σκουριές Χαλκιδικής», *ΑΕΜΘ 28*, 605-616.
- Παπαστάθης, Κ., Ντονάς, Α. 2021. «Η μεταλλευτική και η μεταλλεία στη χώρα της Ακάνθου και των Σταγείρων: Τοπογραφία και τεχνολογία», στο Ζ. Μπόνιας, J.Y. Perreault (επιμ.), *Άργιλος, 25 χρόνια έρευνας: Οργάνωση πόλης και χώρας στις αποικίες του βορείου Αιγαίου, 8ος - 3ος αιώνας π.Χ. Πρακτικά του συνεδρίου της Θεσσαλονίκης, 25-27 Μαΐου 2017* (Άργιλος 3). Αθήνα, 471-497.
- Παυλοπούλου, Ε. 2018. *Η νομισματική κυκλοφορία στο Δίον ως τους χρόνους του Αυγούστου* (διατρ., Α.Π.Θ.).
- Τουράτσογλου, Ι. 1993. *Η νομισματική κυκλοφορία στην αρχαία Μακεδονία (περ. 200 π.Χ. - 268-286 μ.Χ.): Η μαρτυρία των «θησαυρών»* (Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας 1). Αθήνα.
- Τουράτσογλου, Ι. 2012. «Νομισματική παραγωγή και κυκλοφορία στο βασίλειο της Μακεδονίας κατά την ελληνιστική περίοδο», στο Σ. Δρούγου, Ι. Τουράτσογλου (επιμ.), *Θέματα της ελληνιστικής κεραμικής στην αρχαία Μακεδονία*. Αθήνα, 36-49.
- Τσιγαρίδα, Ε.Μ., Βασιλείου, Σ. 2008. «Στοιχεία από την ανασκαφή στο οικόπεδο Τριανταφυλλίδη στη Σίβηρη Χαλκιδικής: Η χερσόνησος της Κασσάνδρας μετά τον Φίλιππο Β΄», *ΑΕΜΘ 22*, 427-434.

- Akamatis, N. 2016. «Numismatic Circulation in the Macedonian Kingdom: The Case of Pella», στο F. Duyrat, C. Grandjean (επιμ.), *Les monnaies de fouille du monde grec (VIe - Ier s.a.C.) : Apports, approches et méthodes*. Bordeaux, 176-201.
- Gaebler, H., 1902. *Zur Münzkunde Makedoniens: Makedonien im Ausstand unter Andriskos - Makedonien als römische Provinz*, στο H. Dannenberg, H. Dressel, J. Menadier (επιμ.), *ZfN* 23, 141-189.
- Gaebler, H., 1906. *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, τ. III.1: *Makedonia und Paionia*. Βερολίνο.
- Gaebler, H. 1935. *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands*, τ. III.2: *Makedonia und Paionia*. Βερολίνο.
- Gjongecaj, S. 2007. « Le trésor de Lleshan (Elbasan) », *RN* 163, 101-140.
- Guerra, M., Picard, O. 1999. « L'alliage des monnaies de bronze (Amphipolis, Thasos, Maronnie) », στο Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Α. Muller, Σ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Θάσος: Πρώτες ύλες και τεχνολογία από τους προϊστορικούς χρόνους ως σήμερα. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Λιμενάρια Θάσου, 26-29/9/1995*. Θάσος, 195-206.
- Kourempanas, T. 2011. «The Chronology of the Hellenistic Coins of Thessaloniki, Pella, and Amphipolis», στο N. Holmes (επιμ.), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress, Glasgow 1-3 September 2009*. Γλασκώβη, 251-255.
- Kremydi-Sicilianou, S. 2005. «Belonging to Rome, 'Remaining' Greek: Coinage and Identity in Roman Macedonia», στο C. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett (επιμ.), *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Οξφόρδη, 95-106.
- Kremydi, S. 2011. «Coinage and Finance», στο R.J. Lane Fox (επιμ.), *Brill's Companion to Ancient Macedon: Studies in the Archaeology and History of Macedonia, 650 BC-300 AD*. Leiden - Βοστώνη, 159-178.
- Kremydi, S. 2018. 'Autonomous' Coinages under the Late Antigonids (Μελετήματα 79). Αθήνα.
- Kremydi, S. 2021. «From the Antigonids to the Romans», στο R. Ashton, N. Badoud (επιμ.), *Graecia capta? Rome et les monnayages du monde égéen (IIe - Ier s. av. J.-C.)* (Aegeum 1). Βασιλεία, 81-97.
- Kremydi, S. 2024. «Overstruck Macedonian Bronzes after the Roman Conquest: The Contribution of the Richard B. Witschonke Collection», *RBN* 170, 339-353.
- Lenormant, F. 1852. « Sur les monnaies des questeurs romains de la Macédoine », *RN*, 317-333.
- Mackay, P. 1968. «Bronze Coinage in Macedonia 168-166 BC», *ANSMN* 14, 5-13.

- Norena, C.F. 2011. «Coins and Communication», στο M. Peachin (επιμ.), *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*. Οξφόρδη, 248-268.
- Picard, O. 2010. «Rome et la Grèce à la basse période hellénistique : monnaies et impérialisme», *JS* 2010, 161-192.
- Romano, I.B. 1994. «A Hellenistic Deposit from Corinth: Evidence for Interim Period Activity (146-44 B.C.)», *Hesperia* 63.1, 57-104.
- Seldarov, N. 2012. «A Collective Numismatic Find from the 2nd Century B.C.», *Macedonian Numismatic Journal* 5, 19-36.
- SNG ANS: Wagonner, N. 1987. *Macedonia*, τ. I: *Cities, Thraco-Macedonian Tribes, Paenian Kings* (Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the American Numismatic Society 7). Νέα Υόρκη.
- Touratsoglou, I. 1987. «Macedonia», στο A.M. Burnett, M.H. Crawford (επιμ.), *The Coinage of the Roman World in the Late Republic. Proceedings of a Colloquium Held at the British Museum in September 1985* (BAR-IS 326). Οξφόρδη, 53-78.

Εικ. 1: Σχεδιαστική αποτύπωση της αρχαιολογικής θέσης των «Σκουριών» (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους).

Εικ. 2: Περιοχή λειοτρίβισης και εμπλουτισμού μεταλλεύματος. Σημειώνεται ο λάκκος 25 όπου εντοπίστηκε ο «θησαυρός» των νομισμάτων (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους).

Εικ. 3: Ο λάκκος 25. Σημειώνεται η θέση εντοπισμού του «θησαυρού» (λήψη από Ν) (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους).

Εικ. 4: «Θησαυρός» Σκουριές Χαλκιδικής / 2012. Εμπροσθότυποι (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους).

Εικ. 5: «Θησαυρός» Σκουριές Χαλκιδικής / 2012. Οπισθότυποι (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους).

Εικ. 6: Χάλκινο νόμισμα Αμφαξίων, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/1.

Εικ. 7: Χάλκινο νόμισμα Φολκιννίου, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/4.

Εικ. 8: Χάλκινο νόμισμα Φολκιννίου, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/5.

Εικ. 9: Χάλκινο νόμισμα Φολκιννίου, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/6.

Εικ. 10: Χάλκινο νόμισμα Φολκιννίου, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/7.

Εικ. 11: Χάλκινο νόμισμα Φολκιννίου, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/2.

Εικ. 12: Χάλκινο νόμισμα Φολκινίου, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/3.

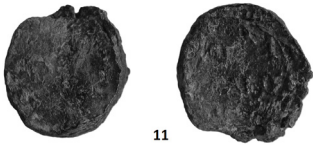
Εικ. 13: Χάλκινο νόμισμα Ποπλιλίου, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/8.

Εικ. 14: Χάλκινο νόμισμα Πέλλας, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/9.

Εικ. 15: Χάλκινο νόμισμα Πέλλας, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/10.

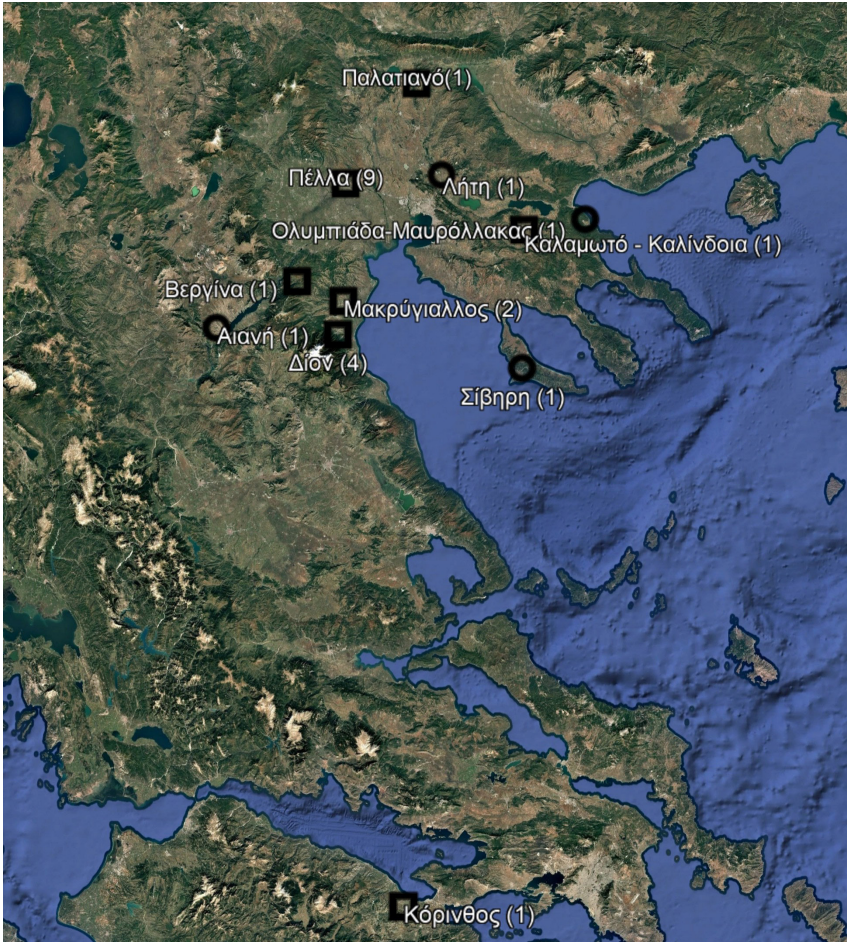
Εικ. 16: Χάλκινο νόμισμα Πέλλας, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/11.

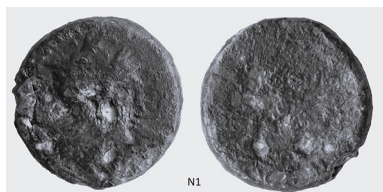
Εικ. 17: Χάλκινο νόμισμα Αμφίπολης, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N4/12.

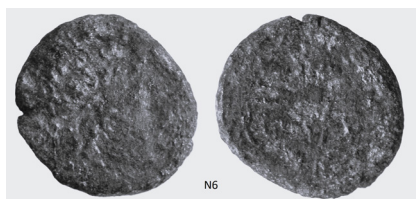
Εικ. 18: Δορυφορικός χάρτης (google earth) όπου σημειώνονται οι περιοχές όπου έχουν εντοπιστεί «θησαυροί» που περιλαμβάνουν νομίσματα Ποπλιλίου.

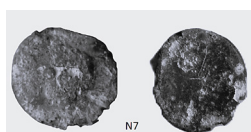
Εικ. 19: Δορυφορικός χάρτης (google earth) όπου με τετράγωνο σημειώνονται οι περιοχές όπου έχουν εντοπιστεί ανασκαφικά νομίσματα του Ποπλίου και με κύκλο νομίσματα του Φολκινίου.

Εικ. 20: Χάλκινο νόμισμα, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N1.

Εικ. 21: Χάλκινο νόμισμα, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N6.

Εικ. 22: Χάλκινο νόμισμα, Μουσείο Πολυγύρου, ανασκαφικός αριθμός N7.